

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на г-жа Стойна Георгиева Вахдат на тема:
*Турското икономическо "чудо" и възможните сценарии на стопанските
отношения между ЕС и Турция (2002 – 2020 год.)*

Турция е ако не най-важната, то поне в тройката на най-важни страни за България. Само изброяването на проблемите на българо-турските взаимоотношения в най-различни области би заело страници.

Ето защо е толкова чудно, че турската тематика е така слабо разработена в съвременната българска научна литература. Готвейки се за това обсъждане, с изненада установих, че мощната някога туркологична школа се е свила до незабележителна. Но това е само половината беда. По-голямата беда е, че дебатът за Турция (доколкото го има) се доминира от други гръмки гласове – на активисти на националистическите партии, на журналисти, дипломати, историци специалисти по българска история (напр. Възраждането или Балканските войни), повечето от тях като правило не изследват съвременна Турция, не говорят турски, но затова пък са бивши или настоящи агенти на Службите. Цялата сложност на тази толкова важна, сложна и динамична страна се пресъздава през призмата на вечната турска опасност. Така, плашени от „патриотите“ и загледани масово в турските сериали, не осъзнахме как до нас се надигна 17-тата икономика в света. Добре че тъкмо навреме се появи теорията за неосманизма, която удобно съчета нашия изконен страх от Турция с бурния възход на южната ни съседка. Това не попречи на ръководството на БАН да организира тържествено честване на манифеста на неосманизма книгата на А.Давутоглу „Стратегическа дълбочина“.

С този въздългичък увод искам да обоснова от самото начало защо ще подкрепя Стойна Вахдат и нейната дисертация „Турското икономическо "чудо" и възможните сценарии на стопанските отношения между ЕС и Турция (2002 – 2020)“. Докторантката и нейното научно ръководство заслужават похвала за това, че са се заели е една важна, актуална тема в развитие, при това, подчертавам, отнасяща се до вътрешното развитие на Турция. Защото немногбройните анализатори на Турция се концентрират предимно върху по-ефектните и по-лесни двустранни отношения или външна политика.

Втората причина, поради която ще подкрепя докторантката, е сложността на темата. Така както е формулирана, тя включва най-малко три равностойни подтеми - турското икономическо чудо, преговорите на Турция с ЕС и икономическите отношения Турция-ЕС през първите две десетилетия на 21 в. Проблемът се състои в това, че между трите подтеми няма директна връзка и логическа взаимобвързаност. Турското икономическо чудо е до голяма степен автономен процес; той се влияе от преговорите за членство в ЕС и влияе върху тях, но има своя вътрешна логика,

двигатели и динамика. Същото може да се каже и за процеса на присъединяването на Турция към ЕС – половин вековен процес, който също се развива по свои правила и процедури, като икономическите отношения далеч не са най-важните в този комплекс. Нещо повече, от 1995 г., както и самата Стойна Вахдат подчертава, влиза в действие митническият съюз между Турция и ЕО - тя го нарича „най-голямата дипломатическа победа на Турция“. От тогава до днес турската продукция залива европейските пазари, а инвеститорите инвестират повече или по-малко в зависимост от общия инвестиционен климат. По същата причина и третата част, която е нещо като прогностична относно сценариите за евентуално развитие на икономическите взаимоотношения, олеква, *първо* защото периодът до 2020 г. е почти изтекъл, и *второ* защото ясно се вижда, че други, а не икономически проблеми предопределиха хода и в крайна сметка дерайлирането на турската евроинтеграция.

Но така зададена, недостатъчно прецизирана и фокусирана тема, е принудила Стойна Вахдат да се разпростре върху твърде много на брой и обширни теми, при което естествено има много излишни страници, но и много пропуски.

Най-изненадващото в тази дисертация е целенасоченото самоограничаване на авторката откъм-то академични литературни източници. Тя ни уверява, че се е запознала с работите на някои български автори и благодарение на тях е формирала един по-задълбочен изследователски подход. Но след източниците се споменават *пет книги*, нито една от които има директно отношение към темата. Останалите 117 източника са уеб сайтове и портали на национални и международни организации, университети, онлайн библиотеки, медии и големи компании и т.н. от които са свалени доклади, статии, статистически данни и академични публикации. Като подчертава многократно актуалността на работата си, Стойна Вахдат оправдава този подход с желанието текстът ѝ да бъде „максимално обективен и неповлиян от мненията на други автори, за да се превърне той в мой собствен принос по изследвания проблем“. И така това е дисертация, в която няма цитирана нито една книга по история на турската република, по стопанска или политическа история, по политикономия, международна икономика или европеистика. Впрочем с едно изключение – статията на Мелтем Мютфюлер – “*Turkey’s Political Reforms and the Impact of the European Union*“

Моята представа за докторантска работа е точно обратната – идеята според мен е да прочетеш стотина книги, да *се повлияеш* от тях, да намериш златното течение между различните автори и да го приложиш по отношение на събраните от теб факти и материали. Чувствам се лично засегната от пренебрегването на моите колеги Дженгис Хаков и Бойко Маринков. Мога да си представя колко благоприятно би се повлияла докторантката от един разговор с тях или запознаване с работите им от по последните години.

Затова дисертацията остава в известен смисъл времево и жанрово неопределена. Стойна Вахдат се е чувствала задължена за вземе отношение по главомайващ кръг от въпроси – от Брекзит до Боко Харам, от 11 септември и Идил до индийски маратонки и

китайски шивачки, политиката на Федералния резерв и ЕЦБ, банкрута на Ирландия. Базисна академична литература със своя концентриран и филтриран опит и висока степен на обобщение, щеше да ѝ помогне да стъпи на добре познати и утвърдени теории, да отсее важното от неважното, да свие изследването си в конкретни рамки и да се фокусира върху конкретни проблеми.

Не става ясно защо са избрани времевите рамки 2002-2009 г. За начало е избрана 2002 г., но не защото Ердоган и неговата ПСР идват на власт. Започва „десетилетието на Ердоган“, а защото според авторката се преодолява кризата и се приема програма. В тази глава много страници са отделени на Йоджалан, но не е споменат дори Т. Йозал, а Б.Еджевит е заклеймен като нерешителен; още непростимо е пропуснат дори да се спомене Кемал Дервиш.

Корените на турското икономическо чудо са по-дълбоки. За чудосе заговорва през 80-те, когато Т.Йозал скъсва решително с дирижисктата/ етатистка тип икономика, основен стълб на кемализма. Още тогава страната бележи бурен напредък, който обаче се оказва на пясъчна основа. Веднага след смъртта на Йозал Турция изпада в дълбока криза и неплатежоспособност, сравнима с днешната на Гърция. Товава Еджевит вика от чужбина, от МВФ, един първокласен международен икономист като Кемал Дервиш, който с размах разчиства авгиевите обори на турската икономика. Провежда радикални либерални реформи – приватизация, овладяване на инфлацията, налага строга фискална и парична политика и независимост на централната банка. Ето на този разчистен терен стъпва Ердоган и неговата Партия на справедливостта и развитието, силната политическа воля действа в посока на по-нататъшната либерализацията на икономиката и подкрепя отприщените предприемачески производителни сили.

Това че Стойна Вахдат се концентрира върху практически *седем* години предопределя и мащаба на наблюдение – затова изложението върви по години. Това го обогатява като фактология, но пък затова олеква откъм изводи и обобщения. Още повече става дума за средно- и дългосрочни тенденции – нито инфлацията, нито безработицата могат да се овладеят за година.

Така и не разбрах дали авторката вярва в турското икономическо чудо . Чудо в заглавието е в кавички, а някъде е подсилено и с “г.нар.”, а в текста се заменя и от възход. В литературата съществува обширна теория за икономическите чудеса, но има и обратна теза като тази на един от архитектите на може би най-безспорното чудо - германското - Лудвиг Ерхард, който категорично отхвърля термина: в икономиката, според него не стават чудеса. Тук ключовият термин е устойчивост (sustainability). Непонятно остава защо 2009 г е посочена за край на чудото. Та през следващите години Турция има не само 8-9 –процентен ръст, но до голяма степен избягва за разлика от средиземноморска Европа катастрофалното влияние на кризата (това по-нататък в текста е отбелязано). И до ден днешен се запазва приличен, макар и понижаващ се, растеж въпреки серията ужасяващи удари, които страната понася

(Кюрдски въпрос, бежанци, тероризъм, войната в Сирия, руското ембарго – и т.н. – всички те са много подробно описани в дисертацията).

Понеже няма нито опит за дефиниция, нито структурен, секторен или регионален анализ, пропуснато е явлението „анадолските тигри“ – едно уникално явление в мюсюлманския свят – възхода на социално консервативни пазарно- и експортно ориентирани бизнес елити, съчетаващи етиката на капитализма, на пазара с ислямска религиозност. Извикна една нова средна класа, един нов бизнес елит от предприемачи главно в семейни, малки и средни предприятия, която доведе на промишлен бум в много анадолски градове. И тези „тигри“ се изравниха и дори застрашиха доминацията на истанбулските индустриалци. Ролята на исляма, на идеологията на ПСР е пропусната. И отгук – въпросът на въпросите - Защо една умерена ислямска партия, защо Ердоган успя повече от проевропейските кемалистки демократични управляващи? Защо Ердоган за яд на същити тези елити продвигна отношенията с ЕС както никой дотогава. Но и защо тази бурна модернизация на страната под егидата на Ердоган и неговата партия бързо стигна своя предел и забуксува. Малко внимание е отделено на демографските промени – Турция преживява в тези години експлозивната урбанизация, като градското население достигна 74%.

Работата би била по-пригледна, ако таблиците бяха поместени в текста, а не като приложения. Но по-важното - ако параграфът 3.5.3. *Икономическото „чудо“ и ролята на държавата в управлението на икономиката*“ беше преместен в основната втора глава, вместо кой знае защо чак в пета глава.

Трета глава под доста неточното заглавие *Европейският съюз – все по-голям и все по-различен (2002 – 2009 год.)* посветена главно на преодоляване на икономическия шок, предизвикан от атентатите на 11 септември 2001 г. и бавното преодоляване на стопанските различия между страните членки след бързото разширение. Разсъжденията на Стойна Вахдат по тези две въпроса заемат по-голямата част от главата, без да имат пряко отношение към темата на дисертацията. И понеже са написани отново по източници отгук-оттам, често звучат доста спорно и дилетански. (Например : Русия не е канена да стане част от ЕС; няма гръцко-турската петролна криза от март 1987 г. ; “Ал-Кайда” не е част от мащабен план на САЩ да унищожи Съветския съюз; нито пък през 2002 год. Путин е съживил далновидно руската икономика до толкова, че европейските политици да ускорят приема на бившите социалистически страни, за да не попаднат отново в руската сфера на влияние. Не може да се каже, че ЕС изначално си е избрал да следва “погрешен” организационен модел в лицето на САЩ и да “стигне американците”.)

Процесът на турската евроинтеграция е сравнително добре представен.. Тук е пресъздадена предистория и хронология. Можеше обаче всички параграфи от четирите глави, посветени на тази тема, да се обединят в една глава. Избраната и тук стъпка от една година дава добра представа за хода и проблемите на тези сложни взаимоотношения. Струва ми се обаче, че авторката не напълно си представя какъв

точно е механизмът на европейската интеграция. За нея като че ли това е някакъв пазарлък на „двама могъщи контрагента в световната икономика“. Оттук тя придава прекомерно голямо значение на дипломацията, говори за грешките на турските дипломати, за някаква народопсихология, от дипломатически лавирания или чувства на обида и пр.

На стр.62 намираме формулиран най-после един важен въпрос в отношенията ЕС-Турция и точно по смисъла на дисертацията - дали индустриалната политика, която ЕС препоръчва, подпомага продължаващото турско икономическо чудо. Отговор обаче няма, а и не може да има, защото в преговорите тази, както и другите икономически глави са или само отворени, но не и затворени или изобщо не са обсъждани. Кое то идва отново да ни подсказва, че колкото и да са важни икономическите отношения, те не са топ приоритетни в отношенията Турция-ЕС.

В работата се чувства влиянието една доста опростителска, левичарска по същество представа за международните икономически отношения – Стойна Вахдат е убедена, че за европейците Турция, както преди това и Османската империя е държава, и от която може да се купува евтино и където може да се продава скъпо; тя споменава някаква все по-силна “капиталова колонизация” на Турция от страна на ЕС. Тази теза, повторена на няколко пъти, е блокирала един по-точен и софистициран анализ на търговските отношения между Европейския съюз и Турция. Положителният търговски баланс от почти 20 %, във никакъв случай не означава, че „европейците запазват убедителното си превъзходство“ .

Четвъртата глава *Икономическата криза и нейните последици (2010 – 2011)* е отново пример на удавяне на нелошо написания параграф „Мястото на ЕС и на Турция в новата световна икономическа карта (от 8 стр.) в напълно излишните и непосилни за автор с квалификацията и задачите на Стойна Вахдат два параграфа за световната криза, как тя е променила световното стопанство и е създала новия профил на страните (от 36 стр.). Бях силно озадачена от това, което Стойна Вахдат нарича *Новите икономически “профили” на държавите* – това е съвършено непозната за мен класификация, и понеже тя не се позовава на източници, ни остава да гадаем какво например означава страни-прекупвачки, противопоставени на страни производителки, обслужващите или доставчиците, а доста изненадващо като самодостатъчна страна е посочена Русия

Шестата глава „*Сценарии за развитие на икономическите отношения между ЕС и Турция*“ до 2020 г. потвърждава правилото, че прогнози се правят трудно, особено ако се отнасят за бъдещето (Нилс Бор). Когато и точно да е зададена или написана окончателно дисертацията, тезата за двата сценария - запазване на статута на страна-кандидат или страна-членка увисва малко във въздуха. Не съществува дори хипотетичната възможност за пълноправно членство предвид н броя на откритите и закритите глави, технологичното време за подписване и ратифициране на евентуално споразумение. Тъкмо обратното - текущите събитията и в Турция, и възходът на

дяснорадикалните движения в Европа правят много по-вероятен сценарият окончателното прекратяване или дори само замразяване на преговорите, както прочее вече препоръча Европейския парламент и каквото на практика се случва. Затова това от научна гледна точка би било твърде интересно да се поразсъждава какво би станало ако Турция се отвърже от котвата ЕС. Брекзитът също предлага една възможност Турция и Европа да излязат с чест от затегналите се преговори – примерно предоставянето на условия сходни с тези на Великобритания (досега реалистите даваха Норвегия за пример). Унифицирането на ЕС в социално-икономическо и културно отношение, което толкова тревожи Стойна Вахдат, не е главния проблем – проблемът е надигането на националистически популистки партии, които поставят под съмнение членството на важни европейски страни и в никакъв случай няма да приемат какъвто и да е напредък на преговорите с Турция. (Франция например от 2007г. има закон който членството на нови страни трябва да се гласува на национален референдум.)

Дори ако приемем разсъжденията на Стойна Вахдат за развитието на търговията, инвестициите или емиграцията, не знаем какви условия биха се се договорили, но в случая това е без значение - тук да играят други много по-силни фактори – Турция става ненадеждна поради вътрешната стабилност на страната, особено след опита за преврат от юли 2016 год., последван от жестоки репресии и фактическата отмяна на медийната свобода. Никакви хипотетични дивиденди не могат да компенсират кризата на доверие. Нито Ердоган, нито неговите приближени имат намерение да спазват европейските принципи и да зачитат демократичните ценности и стандарти. През 2004 г. Ердоган, който тогава беше министър-председател, прокара забраната на смъртното наказание въпреки силната съпротива (защото от решението спечели и основателят на Кюрдската работническа партия ПКК Йоджалан) и с това отправи ясен сигнал към ЕС, че се е отправила към Европа. Днес същият Ердоган говори за неговото връщане.

Отношенията ЕС-Турция се развиват толкова бързо и драматично, не само от задаването на темата на дисертацията, не само от написването и обсъждането ѝ, но дори в хода на нейното рецензиране. Това категорично доказва колко актуална и важна е темата. Както стана дума по-горе, аз имам сериозни възражения по начина, по който темата е развита – с излишно разпростиране върху странични въпроси за сметка на дълбочината. Избраната времева граница и стъпката от една година дават богатство на информацията и детайлите, макар често това да е за сметка на по-дългосрочни изводи. Препоръчвам на докторантката продължи да работи по темата Турция от постигнатото ниво. Препоръчвам ѝ също така в бъдещата си работа да се обърне към качествена научна литература, каквато за Турция изобилства. Нямам съмнение, че Стойна Вахдат е много добре подготвен млад колега, който успешно навлиза в изключително трудната и динамично променяща се турска тематика.

Затова ще гласувам положително за присъждане на научната и образователната степен „доктор“ и призовавам почитаемото научно жури стори същото.

21 декември 2016 г.

РЕЦЕНЗЕНТ : доц. д-р Екатерина Ников

Екатерина Никова